

A KUTATÁS JELENE ÉS JÖVŐJE

I.

Az 1944–45-ös atrocitásokról szóló könyvek, tanulmányok, riportok és konferenciák kimerítően, irodalmi műfajuknak megfelelő stílusban foglalkoznak a történetekkel. Annyi azonban közös mindannyiukban, hogy az atrocitások feldolgozása rendkívüli nehézségekbe ütközött és ütközik még ma is. Ennek egyik oka, egészen az 1990-ig terjedő időben, de az utána következő években is a félelem volt – a megkérdozettek nem mertek nyilatkozni arról, amit átéltek vagy hallottak – akik pedig aktív végrehajtói voltak az atrocitásoknak, csak a pártdirektívák utasításai alapján írtak vagy nyilatkoztak. 1990 után engedett fel ez a nyomasztó szorítás, és évről-évre mind többen és mind nyíltabban kezdtek nyilatkozni és írni. Azok, akik tudományos igénnyel írtak ezekről a tragikus hónapokról, kivétel nélkül megemlítik, hogy a föltárás munkáját a mai napig akadályozza a levéltári forrásokhoz való nehéz hozzáférhetőség. Erre még olyan történészek is panaszkodnak, akik foglalkozásuknál fogva éppen a levéltári dokumentumokkal foglalkoztak. Így pl. a néhai dr. Mészáros Sándor, aki évtizedeken keresztül a Kommunista Párt Tartományi Levéltárának dolgozója volt, levéltári jelzeteket csak az 1995-ben megjelent HOLTÁ NYILVÁNÍTVÁ c. munkájában hozott nyilvánosságra.¹ Addig, mint a kötet bevezetőjében Csorba Béla megállapította, „még a jóhiszemű kutatók is inkább csak reménykedtek abban, hogy írásos dokumentumok mégiscsak maradhattak valahol”.² Mészáros Sándor könyve után egy évvel jelentette meg dr. Aleksandar Kasaš MAĐARI U VOJVODINI 1941–1946 című munkáját.³ Könyvében a levéltári jelzetek jóval számszerűsége, mint Mészáros könyvében – ehhez nagyban hozzájárult az a körülmény is, hogy dr. Kasaš az Újvidéki Történelmi Intézet munkatársaként az egyetemi hatóságok jóváhagyásával doktori disszertációjaként foglalkozott a témával és ez lehetővé tette, hogy legálisan odajuthatott a könyvében említett forrásokhoz. Azonban még ő is megvallja, hogy a Kommunista Párt Tartományi Központi Bizottságának, az Újvidéki Körzeti bíróságnak valamint az Újvidéki Belügyminisztérium levéltárainak idevonatkozó anyagához csak részben férhetett hozzá.⁴ A mondottak ellenére szinte a csodával határos, hogy az atrocitások előzményeinek, lefolyásának és következményeinek megrajzolásában egy nagyjából egységes kép alakul ki, függetlenül attól, hogy a szerzők riportokban, tanulmányokban vagy monográfiákban számolnak be a tragikus eseményekről.⁵ Egyedül az áldozatok számának megítélésében vannak jelentős különbségek, attól függően, hogy a szerzők milyen forrásokat használnak, vagy pedig mennyiben áll érdekükben az áldozatok számát

nagyobbítani vagy kisebbíteni. Valószínűnek tartom, hogy a jelen táncszokás is összességében hasonló megállapításra jut. Amire azonban jelen adalékomban rá akarok mutatni, az annak lehetősége, hogy az atrocitásokról alkotott képet a továbbiakban hogyan lehet, elsősorban levéltári kutatásokkal újabb színekkel gazdagítani és tartalmasabbá tenni. Azért említem a levéltári anyag kutatásának fontosságát, mert a korabeli események történelmi főszereplői, de azon szenvedő alanyai is, akik a borzalmas napokat túléltek, mára szinte kivétel nélkül meghaltak vagy pedig már a nyolcvanadik életévüket is túlhaladták. Azonban, hála a megállíthatatlan demokratikus változásoknak, a kutatás és a véleménynyilvánítás mind nagyobb szabadságának, korunk történészeinek lehetősége nyílik beletekinteni azokba a megmaradt dokumentumokba, amelyeket 50–60 éven át pártbizottsági páncélszekrényekben vagy pedig levéltárak külön osztályain szigorúan bizalmas iratokként őriztek arra kiválasztott hétpróbás levéltári dolgozók. Hogy ez részben még ma is így van, azt néhány hónappal ezelőtt a kanizsai Potisje történetét kutatva tapasztaltam a Vajdasági Levéltárban. A kutatóiroda vezetője, akivel 20 éven át együtt dolgoztam, többnapos várakozás után azt közölte velem, hogy a nyilvántartásban is szereplő 170., 171. és 172. fond anyagát (Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju 1944–1945) nem találják a raktárban. Csak remélnünk lehet, hogy a kommunista és nagyszerb ideológiának napjainkban még aktív irányítói vagy letűnnek az események színpadáról, vagy pedig rá lesznek kényszerítve álláspontjuk megváltoztatására.

II.

Amikor most, beszámolóim második részében csokorba kötve be akarom mutatni azokat a levéltári dokumentumokat, amelyekre a fent említett két szerzőnk hivatkozik, felhívom a figyelmet arra, hogy ezekben a dokumentumokban sokkal több adat van annál, mint amire a szerzők hivatkoznak, tehát kutatásaink során minden alkalommal kézbe kell venni őket, és ha tehetjük, teljes terjedelmükben közölnünk kellene.

Mészáros Sándor, *Holtta nyilvánítva* c. könyvének jegyzetanyagában a következő levéltárak iratanyagát említi:

- Vajdasági Történelmi Múzeum, Levéltári osztály (Újvidék),
- Szabadkai Történelmi Levéltár (Szabadka),
- Zentai Történelmi Levéltár, zentai járásbíróság fondja (Zenta),
- Zentai Történelmi Levéltár becsei kirendeltsége (Zenta),
- Újvidéki Történelmi Levéltár, a zsabylai járásbíróság fondja (Újvidék),
- Újvidéki Történelmi Levéltár, a titeli járásbíróság fondja,
- Újvidéki Történelmi Levéltár, az újvidéki járásbíróság fondja,
- Újvidéki Történelmi Levéltár, a verbászi járásbíróság fondja,
- Vajdasági Levéltár, a katonai közigazgatás fondjai (Újvidék),

- Zombori Történelmi Levéltár, a zombori járásbíróság fondja,
- Új Magyar Levéltár (Budapest).

Mészáros Sándor posztumusz kötete, a *HOLTTÁ NYILVÁNÍTVÁ* II. (a Bánság, Szerémség, Baranya, Muravidék adataival), Újvidék, 2000, az alábbi járásbíróságok iratanyagát említi jegyzeteiben:

- Törökkanizsa (Novi Kneževac); Kikinda; Nagybecskerek (Zrenjanin); Törökbecse (Novi Bečej); Antalfalva (Kovačica); Fehértemplom (Bela Crkva); Pancsova (Pančevo); Kovin; Versec (Vršac); Zichyfalva (Plandište); Mitrovica; India (Indija); Karlóca (Sremski Karlovci); Ruma; Sid; Pazova; Beocsin; Pélmonostor (Beli Manastir); Muraszombat (Murska Sobota).

Aleksandar Kasaš Mađari u Vojvodini 1941–1946 (i.m.) könyvének jegyzetanyagában az alábbi lelőhelyeket említi a levéltári fondok pontos megjelölésével:

- Arhiv Jugoslavije (Beograd),
- Arhiv Vojvodine (Novi Sad),
- Muzej Vojvodine, Arhivska zbirka (Novi Sad),
- Istorijski Arhiv Senta – Arhivsko spremište Bečej (Óbecse),
- Országos Levéltár (Budapest),
- Hadtörténeti Intézet Levéltára (Budapest).

Szerzőink könyveivel kapcsolatban, amelyekben először jelennek meg, teljességre törekedve az atrocitásokra vonatkozó levéltári anyagok, a következőkre kell még felhívnom a figyelmet.

Mészáros Sándor i.m. I. 36. oldalán a szabadkai kutatással kapcsolatban a következőt jegyzi meg: „A szabadkai járásbíróság anyagában nagy mértékben megnehezíti a kutatást az, hogy ezt az anyagot még ma sem adták át a Városi Történelmi Levéltárnak, hanem a volt járásbíróság anyagát a szabadkai községi bíróság levéltárában őrzik. Ezenkívül ez az anyag meglehetősen hiányos, és jórészt rendezetlen.”⁶

Dr. Kasaš Aleksandarnak (Mađari u Vojvodini, i.m.) van egy igen jelentős forrása, amelyet gyakran idéz: az ún. „KNJIGA EVIDENCIJE STRELJANIH RATNIH ZLOČINACA 1944–1945” (160. o. és itt a lelőhelyét a következőképpen jelzi: „Registratura bivšeg SUP-a za Vojvodinu”, dok. b.b.); egy másik helyen így nevezi meg ennek az összeírásnak a lelőhelyét: „Registratura bivšeg PK SKV”, dok. b.b.

Kasašnak egy másik jelentős forrása a SPISAK LIKVIDIRANIH U OKRUGU SUBOTIČKOM, amelyről a következőt állítja: „Sačinila Pokrajinska komisija za utvrđivanje ratnih zločinaca 10. januara 1946. godine (Registratura bivšeg PK SKV, dok. b.b)”, és amelyre a 164., 165., 174., 175. oldalon hivatkozik.

A szabadkai Történelmi Levéltárban még néhány évvel ezelőtt megvoltak az alábbi, de sem Mészáros, sem Kasaš által nem használt dokumentumok:

– Spisak napuštenih trgovačkih radnji za konfiskaciju, IASU II. br. 2007 omota/1945.

– IASU, Gradski Narodni Odbor ad br. 8422/1946 od 25. februara 1946, Predmet: Spisak odbeglih lica.

– Ugyanebben a kötegben: Spisak lica čija je imovina predložena za konfiskaciju (175 személy vagyoni állapota).

– Ugyanebben a kötegben kézzel írt feljegyzés több száz szabadkai személyről, foglalkozásuk, lakhelyük és bűnük megjelölésével (mađarski dobrovoljac, Kulturbund, Imredi partija, Njilaš, provokator, potkazi-vač, mađarski tumač, saradnja sa okupatorom, Turani, fašistički agent, činovnik stb.)

Mindezek alapján a kutatások jövőbeli feladatával kapcsolatban a következőket mondhatom: miután a publicisztika módszerével dolgozó szerzőink, a VMDK áldozatos adatgyűjtői, helytörténészeink és hivatásos történészeink lényegében föltárták és megvilágították a magyarelle-nes megtorlások körülményeit, most eljött az ideje annak, hogy kutatóink nekilássanak a meglévő kép további gazdagításához azzal, hogy előve-szik a néven nevezett és levéltári jelzetekkel ellátott dokumentumokat, másolatokat készítenek róluk, elvégzik az abban szereplő gazdag ada-tok elemzését. Évekre szóló, projektumokba foglalható feladat, és ifjú magyar történészeink ily módon folytathatnák és esetleg be is fejezhet-nék kiérdemesült elődeik megkezdett munkáját.

JEGYZETEK

¹ Mészáros Sándor: *Holtta nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45. I. Bácska. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest 1995.*

² Mészáros Sándor, *Holtta nyilvánítva, i.m. 5.*

³ Dr. Aleksandar Kasaš: *Mađari u Vojvodini 1941–1946, Novi Sad, 1996.*

⁴ Dr. Aleksandar Kasaš: *Mađari..., i.m. 7., 174., 175. o. stb.*

⁵ Megható, hogy a megtorlás napjainak átélői és a kivégzettek hozzátartozói, minden félelmük ellenére milyen készséggel és milyen lelkiismeretesen álltak az adatgyűjtők rendelkezésére. Ennek eredménye többek között az, hogy az áldozatoknak a publikációkban megnevezett személyét szinte kivétel nélkül elfogadják az összes publikációk, amelyek a személyek névsorát hozzák. Ehhez nagyban hozzájárult az a készség is, amellyel a magyar lakosság eleget tett pl. a szabadkai MEMENTO névsor összeállítói-nak évente többször is elhangzó felhívásának, hogy jelentsék kivégzett hozzátartozóik, ismerőseik nevét és adatait, hogy kísérik figyelemmel a közzétett adatokat, egészítsék ki vagy javítsák ki azokat. Itt most csak egyetlen példát hozok fel – Szűcs István nagyfényi (Žednik) mérnök 35 észrevételét közlöm, amelyekkel a MEMENTO, és egy másik, Szabadka község összes világháborús áldozatainak névsorával foglalkozó kiadványhoz (Mirko Grlica... (et alii): *Imenik žrtava Drugog svetskog rata na području subotičke opštine, Subotica, 2000, Grafoprodukt*) nyújtott adalékokat.

– Szűcs István nagyfényi mérnök (Stari Žednik, Beogradski put 3.) észrevételei a 7000-es NÉVSORHOZ

I. Nem voltak a háború áldozatai, mégis szerepelnek a NÉVSORBAN:

- 4999. sz. alatt: Raletić Ivana Josip, horvát
- 4906. sz. Radak Kalora Petar, horvát
- 5598. sz. Sáfrány Franja Sime, magyar
- 1502. sz. Faragó István István, magyar
- 1243. sz. Dombai Ferenc, Mátyás, magyar
- 2506. sz. Ivanković Andrije Vranje, horvát
- 274. sz. Bálint Gyula Károly, magyar
- 4722. sz. Pintér Mihály János, magyar
- 3939. sz. Matković Antuna Luka, horvát
- 3936. sz. Matković Antuna Djeno, horvát
- 1303. sz. Dulić Bode Marko, horvát
- 1309. sz. Dulić Pere Ivan, horvát
- 6242. sz. Torma Ferenca Erzsébet, magyar
- 6248. sz. Torma Ferenca Péter, magyar
- 4723. sz. Pintér Ištvena József, magyar

Mindannyian hazatértek a hadifogságból és 1945 után haltak meg.

II. A háború áldozatai, akik nem szerepelnek a NÉVSORBAN:

- Özv. Presburger Sándorné Franciska, zsidó
- Presburger Sándor Edit, zsidó
- Pintér András Natália, magyar, a 4716. sz. alatti apjával együtt
- Pintér Károly Béla, magyar, a 4725. sz. alatti apjával együtt
- Katančić Krolja Blaško, horvát, a 2740. sz. alattival együtt
- Gilice Lajos István, magyar, honvédként eltűnt 1944-ben
- Schmidt Lőrinc Martin, német, a keleti fronton
- Landović Andrije Josip, horvát, a keleti fronton
- Svejlinger Matheus, német, honvédként a keleti fronton.

III. Pontosítások a NÉVSOR adataihoz:

- 5475. sz. Slávnity Sándor, magyar, 1944 novemberében kivégezték.
- 5296. sz. "Szaftos" mellékneve volt Temunovićnak.
- 3597. sz. Lengyel Istvánt kivégezték novemberben.
- 4275. sz. Nagyteleki Félix, 1944-ben végezték ki.
- 1405. sz. Engi Lázár, 1944. novemberben végezték ki.
- 2801. sz. Dr. Komoróczy János jegyző, 1944. október elsején gyilkolták meg a partizánok és így ő lett a nagyfényi atrocitások első áldozata.
- 2670. sz. Kábái Sándor, 1944. okt. 13-án végezték ki a partizánok.
- 1504. sz. Faragó helyett FORGÓ írandó.
- 4720. sz. Pintér Istvánt a zentai úti tömegsírba temették.
- 4724. sz. Pintér Kálmánt is a zentai úti tömegsírba temették.
- 4185. sz. Molnár Antalt a nagyfénypusztarai tömegsírban temették el.

⁶ Hogy milyen „csemegék” rejtőzhetnek egy ilyen rendezetlen iratanyagban, arra csak egy, holttá nyilvánítási végzésben olvasható példát hozok fel. A szabadkai járásbírószágon 1970-ben R.850/69. sz. alatt holttá nyilvánították Najgebauer Antal bajmoki lakost, akit köztudottan 1944. nov. 2-án végeztek ki a partizánok Bajmokon. A holttá nyilvánítási Végzésben a bíró így állapítja meg a tényállást: „1944. november utolsó napjaiban a megszálló hatalom megbízottjai elhurcolták Najgebauer Antalt, aki azóta nem tért vissza otthonába”.

С А О П Ш Т Е Њ А
О
ЗЛОЧИНИМА

ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ
ПОМАГАЧА У ВОЈВОДИНИ

1941 — 1944

КЊИГА 1
БАЧКА И БАРАЊА

НОВИ САД, 1946 ГОДИНЕ

„A megszállók és cinkosaik bűncselekményeiről” szól ez a hivatalos szervek által 1946-ban kiadott könyv. A lemészároltakat meg sem említi, pedig 344 „fő háborús bűnöst” sorol fel, Horthy Miklóssal kezdi, Fendrik újvidéki kereskedővel zárja a sort. Ez utóbbiról csak ennyit említi.